

Alleen met het hart denk je goed

Claudia Törpel

Alleen met
het hart
denk je goed

Over het begrip van het lichaam bij de oude Egyptenaren

ISBN: 978 94 907 12-03-7

NUR: 720

Auteur: Claudia Törpel

Vertaling: Kees Bode

Eindredactie: Peter Huijs

Omslagillustratie: Levensgrote houten sculptuur met bladgoud en halfedelstenen van Faraó Aibre Hor in het Museum voor Egyptische Oudheden te Caïro, ca 1750 voor Chr.

Grafisch ontwerp: Emma van Lohuizen

Oorspronkelijke uitgever: Perseus Verlag, Basel

Oorspronkelijke titel: Man denkt nur mit dem Herzen gut. Zum Leibverständnis der alten Ägypter, 2^e druk 2007
Europäer Schriftenreihe Band 8

© 2010 De Morgenster, Almere

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding 11

I De oorsprong van ziekte in mythe en geneeskunst 13

- I Over de bronnen 15
- 2 Imhotep, Thot en de Egyptische Mercuriusstaf 17
- 3 Geneeskunde als geheime kunst 22
- 4 De mythe van de zieke zonnegod 25
- 5 De betekenis van de naam 30
- 6 De val van Osiris 35
- 7 Het giftige zaad van Seth 39
- 8 Het vaatstelsel 41
- 9 Toestanden van het hart 47
- 10 Geneeskunde en magie 50
- 11 Geneesmiddelen 53
- 12 De drie aspecten van ziekte 59

II Het hart – de betekenis ervan in het oude Egypte 63

- I Het hart als zetel van het denken, voelen en willen 65
- 2 Het hart in de cultuur van de gewaarwordingsziel 68
- 3 Het hart bij het dodengericht 75
- 4 Het hart en het fysieke lichaam 80
- 5 Het hart en het etherlichaam (*ka*) 85
- 6 Het hart en het astraallichaam (*ba*) 90

- 7 Het hart en de geest (ach) 95
- 8 De vier zonen van Horus 99
- 9 Het dubbele hart van de farao 103

III De ontwikkeling van het bewustzijn van het hart 107

- 1 De lering van het hart 109
- 2 Het gesprek van de mens die levensmoe is met zijn ba III
- 3 Het conflict tussen hoofd en lichaam 116
- 4 Het hart als orgaan van het ik 119
- 5 Het hart in het sprookje over de twee broeders 123
- 6 Mystериën van het lichaam 129
- 7 Isis of de ziel van Egypte 135

IV Het hart in de spiegel van de cultuurperioden - het Oude Egypte en heden 141

- 1 De betekenis van het mummificeren 143
- 2 De Egyptische kennis van de mysteriën – kiemen van de huidige wetenschap 146
- 3 Het verinnerlijkte Egypte 152
- 4 De terugkeer van de Egyptische impulsen 156
- 5 *Het koude hart* van Wilhelm Hauff 163
- 6 Over het etherische hart 168
- 7 Oude mysteriewijsheid en graalstroming 174
- 8 Oorsprong en toekomst van het hart – over de betekenis van de lotusbloem 177
- 9 Het hart als zonneorgaan 183
- 10 Het hart als orgaan van het lot 190

- 11 De sterrenwijsheid bij Novalis –
het sprookje van eros en fabel 195
 - a De Apocalyps in het sprookje 195
 - b De Michaëlsgedachte 197
 - c Zwaard en slang 202
- 12 Het hart als orgaan van het geweten 207
- 13 Het hart als sociaal waarnemingsorgaan 213

Slotwoord: het geheim van de piramide 216

Persoonlijk slotwoord 223

Literatuuropgave 225

Noten 229

Illustraties 239

Voorwoord

Wie iets wil leren van de oude Egyptische cultuur moet eraan denken dat de Egyptenaren de dingen anders ondergingen. Zij voelden, dachten en handelden op een geheel andere wijze. De egyptoloog Frank Teichmann maakt dit op indrukken wijze duidelijk in zijn boek *Der Mensch und sein Tempel – Ägypten (De mens en zijn tempel – Egypte)* als hij de lezer door de binnenste ruimten van de Egyptische architectuur voert en hem getuige maakt van een heel andere belevingswereld.¹ Een andere zielenhouding ligt ten grondslag aan deze uiterlijke vormgeving. Dit houdt verband met de bewustzijnsontwikkeling van de mens die hier in samenhang met de Oudegyptische zienswijze van het hart moeten worden beschouwd. Wij moeten immers uitgaan van de oude Egyptische belevingswereld om de tijd van toen, en daardoor de huidige, te kunnen begrijpen, in plaats van de hedendaagse manier van denken en ervaren op de vroegere te projecteren.

Dit boek is een poging om de kennis over het lichaam en de organen van de oude Egyptenaren op het spoor te komen, waarbij overgeleverd geschreven materiaal over de geneeskunst en beschouwingen uit de mythologie elkaar aan moeten vullen. Veel kan hier alleen maar worden aangeduid en veel, bijvoorbeeld de beschrijving van ziekten en geneesmiddelen, wacht nog op een evaluatie van de kant van een geneeskunst die alle aspecten van de mens, ook de onzienlijke, in haar analyses meeneemt.

Nog opgemerkt dient te worden dat de goden zoals zij in de mythen voorkomen geen wezens zijn die voorgeschreven functies kennen. Zij nemen in een veranderende context ook andere gedaanten aan en tonen dan een ander gedrag. Dikwijls zijn hun namen verwisselbaar, zoals bijvoorbeeld Isis en Hathor. Bovendien laten de mythen niet slechts één uitleg toe maar zij bestaan steeds uit verschillende niveaus en kunnen op verschillende manieren uitgelegd worden. De lezer moet daarom geen vaste indeling verwachten maar zich instellen op de beweeglijkheid en veranderlijkheid van de Egyptische godenwereld. Ook de hier aangegeven verklaringen die steeds alleen maar bepaalde aspecten belichten, kunnen en moeten slechts benaderingen zijn op de zoektocht naar aanknopingspunten die het Egyptische wereldbeeld transparant voor ons maken.

Aan de publicaties van Frank Teichmann heb ik veel te danken. Vooral wil ik verwijzen naar zijn boek *Die ägyptischen Mysterien (De Egyptische mysteriën)* dat van fundamenteel belang is voor het begrip van de Oudegyptische geestesgesteldheid.²

Inleiding

*'Bedenk, wordt ergens het leven intenser geleefd
als in de beelden van je dromen? En dichter bij je?
Je slaapt alleen. De deur is afgesloten.
Niets kan gebeuren. En toch, door jou gespiegeld,
werkt in en door je een vreemde wereld.'*

(R.M. RILKE)

'Het verleden is nooit dood, het is niet eens voorbij.' Deze spreuk van Ramses II kan als aanleiding gezien worden de Oud-Egyptische cultuur met het oog op de huidige tijd te onderzoeken. Al in de Egyptische periode, zeggen onderzoekers op het spirituele vlak, is de basis gelegd voor veel van wat er heden aan impulsen, tendensen, vaardigheden, idealen als ook wereld- en mensbeelden rondwaart.³ Men zegt zelfs dat deze periode zich spiegelt in de huidige cultuurperiode. Dat betekent dat het voor de hedendaagse mens van groot nut kan zijn, zijn Egyptische 'erfenis' te begrijpen om zo het heden, onze tijd, met zijn vele mogelijkheden en kansen bewust te kunnen ervaren.

Als voorbeeld voor genoemde spiegeling kunnen we bijvoorbeeld het darwinisme zien. We kunnen het verklaren als herinnering aan oude Egyptische kennis: men herinnert zich dat de menselijke voorouders dierlijke gedaanten hadden. Men heeft echter vergeten dat deze figuren verheven geestelijke wezens waren toen zij door de Egyptenaren vereerd werden. Men ervaart dus een herinnering die echter

uiterlijk geworden is. En de geestelijke achtergrond die aan de gebeurtenissen ten grondslag ligt, ziet of kent men niet.

In de geneeskunst treft men hetzelfde aan. De heden algemeen gebruikelijke vorm van erkende medische wetenschap schijnt in eerste instantie in veel opzichten gelijk te zijn aan de toenmalige – de praktische aanwijzingen in de overgeleverde geneeskundige teksten in aanmerking genomen. Als men echter de spirituele uitgangspunten onderzoekt, stuit men op een grote kennis van de verbanden tussen het menselijke lichaam en de geestelijke krachten in de natuur en kosmos. En dringt men helemaal door in het ‘hart’ van deze oude cultuur – in letterlijke zin door een onderzoek van het Egyptische begrip van het hart, kan men zich ertoe gevoelen, het beschouwen van het hart als een ‘pomp’, dat heden zo wijdverbreid is, radicaal opnieuw te overdenken.

‘Als de mens alleen met het verstand begrijpt, wat zijn zintuigen waarnemen, zal er voor de gezondheid van de mens iets anders volgen, dan wanneer hij in dat wat hij ondergaat de zintuiglijke uitdrukking van iets geestelijks ziet.’⁴

I

de oorsprong van ziekte
in mythe en geneeskunst

I Over de bronnen

Het oude Egypte, van oudsher bekend als de bron van wijsheid, leidt ons naar de wortels van de geneeskunde in het Westen. De geneeskundige kennis van de Egyptenaren werd al door de oude Grieken als buitengewoon beschouwd. In de Odyssee wordt gezegd: *'daar is iedereen arts en overtreft aan ervaring alle mensen.'*⁵ Herodotus wijst op het grote aanzien dat deze artsen, speciaal oogartsen, in het buitenland genoten. Dioskurides, Galenus en Plinius noemen de talrijke geneesmiddelen en genezende planten die werden gebruikt. Klaarblijkelijk had de Oudegyptische geneeskunde een vormende invloed op die van de Grieken.

Veel van de oude schatten van de Egyptische cultuur zijn voorgoed verloren gegaan. Ten tijde van de vernietiging van de Alexandrijnse bibliotheek moeten er bijvoorbeeld meer dan vijfhonderdduizend papyrusrollen zijn geweest. Clemens van Alexandrië⁶ stelt vast dat van de tweeënveertig heilige boeken die de god Thot als oerbron van alle kennis aan de mensen heeft gegeven, er zes boeken waren die over geneeskundige onderwerpen gingen:

1. De bouw van het lichaam
2. De ziekten
3. De apparaten (van de artsen)
4. De geneesmiddelen
5. De ogen (ziekten)
6. De aandoeningen van de vrouwen

Men heeft in de behouden gebleven papyrusrollen: de Kahun papyrus, de Edwin Smith papyrus, de Ebers-papyrus en andere – naast gegevens over de apparatuur en de geneesmiddelen – over alle genoemde onderwerpen iets aangetroffen. In hoeverre dit echter de volledigheid benadert die Clemens Alexandrinus bedoelt, kan niet worden gezegd. Daarbij komt het probleem dat het bij de overgeleverde geschriften bijna uitsluitend gaat om afschriften van oudere originelen en dat bij het overschrijven fouten zijn gemaakt. Vaak kan niet vastgesteld worden, hoe ingrijpend het origineel door het kopiëren werd vervalst. Ook is het moeilijk de tijd te vast stellen waarin de originelen werden geschreven.

Opvallend is bij deze teksten de monotone, bijna slaapverwekkende vorm van schrijven met talrijke herhalingen. Optellingen en starre voorschriften van de handelwijze staan op de voorgrond, men mist de verklaringen voor de opgestelde regels. Aansporende vormen zoals: ‘dan moet je...’ of ‘dan zul je...’ en onpersoonlijke lijdende vormen als ‘er wordt gemengd...’ of ‘er wordt gedronken...’ vormen de boventoon. Ondanks dat getuigen de teksten van een verhoudingsgewijs grote kennis, zeker als men bedenkt dat de Egyptenaren, vergeleken met ons, slechts eenvoudige middelen tot hun beschikking hadden voor het uiterlijke onderzoek van het lichaam. Men kan zich derhalve afvragen, hoe de Egyptenaren dit niveau konden bereiken.

Met betrekking tot de architectuur kan dezelfde vraag gesteld worden: hoe is het mensen gelukt zonder uitgekiende technische hulpmiddelen de buitengewoon exact berekende en geconstrueerde piramiden te bouwen? Imhotep, die als god van de geneeskunst in Egypte werd vereerd, was zowel vertrouwd met de architectuur als met de geneeskunde. Wij zullen ons in het komende hoofdstuk met hem bezighouden.

2 Imhotep, Thot en de Egyptische Mercuriusstaf

De geneeskunde van de Grieken heeft zijn wortels in Egypte. Net als zoveel andere zaken die wij kennen uit oude Griekenland, of het nu mythen betreft of het Griekse gedachtegoed.

In de Amdoeat staat een afbeelding die sterk doet denken aan de mercuriusstaf: twee opgerichte bij het einde van de staart in elkaar gedraaide slangen die een zonneschijf tussen hun koppen dragen (afb. 1.)⁷ En een volgende afbeelding toont de god Thot (met de kop van een Ibis), die twee staven in de hand heeft.⁸ Om elke staf slingert zich ook een slang. (afb. 2.) In de rechterhand houdt hij het teken van het leven, waarmee hij Sethos I levensadem geeft, zodat deze ontwaakt in een nieuw leven in het dodenrijk aan de andere zijde.⁹

Thot die de twee slangenstaven vasthoudt, werd gezien als de god van de taal, het schrift, de wetenschap en de wijsheid. Hij werd door de Grieken geïdentificeerd met Hermes – de Latijnse Mercurius - en vereerd als Hermes Trismegistos (de driemaal grote).

De Hermes- of mercuriusstaf die voor ons het symbool is van de arts, is dus niet ‘uitgevonden’ door de Grieken maar overgenomen uit Egypte. Als esculaapteken werd hij toen toegewezen aan Asklepius, de Griekse god van de geneeskunde. Maar ook deze Asklepius kwam volgens de overlevering uit Egypte; waar hij als Imhotep bekend was.

Imhotep die tijdens de derde dynastie (2705-2640 voor Chr.) vizier van koning Djoser was, was tegelijkertijd arts,

Afbeelding 1: De oorspronkelijke mercuriusstaf in het bovenste register van het tiende uur van de Amdoeat. In het graf van Thoetmosis III, Thebe (Luxor), dal der koningen.

priester en architect. Met de bouw van de trappenpiramide van Sakkar introduceerde hij de kunst van het bouwen met steen, waardoor het mogelijk werd de cultus van het hiernamaals een eeuwig karakter te geven. Imhotep droeg de naam ‘grootste van de schouwenden’ en gold als de wijze, die zowel mens als god in zich verenigt.

Imhotep heeft in Memphis een school gesticht waar artsen opgeleid werden en waar zich een reusachtige bibliotheek bevond. Deze school was de voorloper van de grote Griekse artsenschool, het Asclepium. De Grieken legden een relatie tussen Asklepius en Hermes; klaarblijkelijk was de geneeskunde door Hermes geïnspireerd. Zo had de god Thot volgens de Egyptenaren de geneeskunde tot de mensen gebracht en werd hij tegelijkertijd gezien als de stichter van de Egyptische cultuur. In de Ebers-papyrus lezen we dat *‘Thot de leider is die het schrift laat spreken, die verzamelde geneeskundige werken maakt, die de geleerden kennis verleent, de artsen die in zijn dienst zijn...’*¹⁰

In Egypte kan de oorspronkelijke vorm van de mercuriusstaf in verschillende grafschilderingen bekeken worden. De twee slangen die elkaar volgens een bepaald ritme kruisen, zijn volgens Teichmann ontstaan door de kennis van de ‘dubbele stroming van de tijd’, dat wil zeggen de aardse en geestelijke afkomst van de mens.¹¹ Overal in de Egyptische cultuur komen we sporen tegen van een bewustzijn die getuigen van verbondenheid met de ‘beide rijken’ (niet alleen de twee landen Boven- en Beneden-Egypte). Het vergankelijke aardse rijk van deze zijde en het rijk aan gene zijde, dat van de overledenen; over hun eeuwig zijn moesten de talrijke stenen bouwsels – piramiden en tempels - getuigen.

Nu was het in de oude overleveringen altijd al de opgave van de ‘bode van de goden’ Hermes (en zijn Egyptische

Afbeelding 2:

Thot geeft de levensadem aan de Osiris geworden Sethos I. Hij houdt de twee staven in de hand en om elke staf slingert zich een slang. De ene slang draagt de kroon van Boven-Egypte en de ander die van Beneden-Egypte.

De schrijn van Sethos in de tempel van Abydos.

voorganger Thot), het aardse en het geestelijke met elkaar te verbinden. Met Thot, Hermes en Imhotep, Asklepius bevinden wij ons op het spoor van de goddelijk geïnspireerde natuurwetenschap en geneeskunde.

Egyptisch:
THOT-IMHOTEP

Grieks:
HERMES-ASKLEPIUS

3 Geneeskunde als geheime kunst

Voor de moderne in ‘wetenschappelijke’ categorieën denkende mens is de voorstelling van het menselijk lichaam hoofdzakelijk analytisch gevormd. Voor hem is de geneeskunde sterk verbonden met de anatomie en deze weer met het ontleden van het lichaam. Net zo blijft ook het vooroordeel hardnekkig bestaan dat de oude Egyptenaren hun fysiologische kennis hebben opgedaan door het mummificeren (wegnemen van de inwendige organen) met de daarbij horende voorbereidingen. Dat is niet zo. Het is juist bekend dat het een geminachte en geïsoleerd levende beroepsgroep was die de lijken balsemde en dat zij nauwelijks contact hadden met andere mensen, om maar te zwijgen over artsen en priesters.

De kennis van de oude Egyptenaren over het lichaam en zijn organen was een totaal andere dan die van tegenwoordig. Deze hing samen met een wereldbeeld dat de invloed van de goden- en geestelijke wereld op de mensen en de natuur als vanzelfsprekend zag. Hun geneeskundige kennis kwam niet voort uit empirisch onderzoek, maar uit de herinnering aan oude toestanden van de aarde en de ontwikkeling van de wereld. Deze getuigde van kennis over de samenhang tussen kosmische wetmatigheden en het fysieke lichaam, een kennis die werd onderwezen in de oude mysteriën waarvan de leider en grote initiatiefnemer Toth of Hermes Trismegistus was.

Alle natuurverschijnselen waren voor de ingewijden van deze school openbaringen van de goden; de fysieke wereld getuigde van de goden en hun activiteiten. Zij konden het

‘godenschrift’ nog lezen, dat zich liet zien in de talrijke natuurverschijnselen. Het was hen bekend hoe de goden met de fysieke wereld in verbinding stonden, aan welke wetten zij ondergeschikt waren en hoe het geestelijke werkte in de materiële wereld. Dit weten ontsloot voor hen de geometrie, de wiskunde en andere wetenschappen, met hulp waarvan zij in staat waren de piramiden, de tempels en de sfinxen te construeren.

Op dezelfde wijze bestond er ook een ‘occulte anatomie en fysiologie’. Men wist hoe de mens in de loop van de tijdsperioden was veranderd en zich had ontwikkeld, welke geestelijke krachten hieraan hadden meegewerkt, en hoe hun relatie was en is met de natuur waarin hij leeft, waarin voor iedere aandoening een geneesmiddel gevonden kan worden. De bronnen van deze kennis moet men in de mysterieplaatsen zoeken. ‘In de tijd toen de Egyptische ingewijden het gehele proces van de aardeontwikkeling konden overzien, wisten ze precies hoe de afzonderlijke organen van het menselijke lichaam correspondeerden met de stoffen in de buitenwereld. Ze wisten welke planten en metalen een zieke weer beter konden maken. Eens zal de geweldige schat aan occulte wijsheid die de mensheid vroeger bezat op het gebied van de medische wetenschap, weer opgegraven worden.’¹²

Er zijn dus nog schatten te ontdekken, niet alleen door vondsten bij opgravingen maar in eerste instantie door het op intuïtieve wijze doordringen in de vondsten. Aan de onvermoeibare activiteit van Jean François Champollion (1790-1832), de geleerde die de hiërogliefen ontcijferde, is het te danken dat er inmiddels talrijke Egyptische teksten vertaald zijn. Daarbij horen ook de geneeskundige teksten die op papyrusrollen zijn geschreven. Bijvoorbeeld: de Kahunpapyrus (1850 voor Chr.), de Edwin Smith-papyrus (1356 voor Chr.) met het *Boek der wonden* en de omvangrijke

Ebers-papyrus die twintig meter lang is. Deze geschriften zijn interessant onderzoeksmateriaal, maar welbeschouwd laten zij de al tot formules verstarde resultaten zien van een heel levendige kennis die eens bestond over de verbanden tussen de mens, natuur en kosmos.

Veel van wat er aangetroffen werd in de mysterieplaatsen heeft in de mythen zijn weerslag gekregen. Met name om tot een beter begrip van de toenmalige geneeskunst te komen, dienen we de mythologie erbij te betrekken. Daarin spreekt immers nog een levendig oud weten, een herinnering aan gebeurtenissen die met de wereld van de geest verbonden waren. Uit deze mythen blijkt bij voorbeeld dat ook goden ziek konden worden. De volgende mythe over de list van Isis gaat over de zieke zonnegod.

4 De mythe van de zieke zonnegod

In een Oudegyptische mythe wordt verteld dat de godin Isis – zij wordt ook ‘de listenrijke’ genoemd – eens probeerde achter de ware naam te komen van de zonnegod Ra. Want Ra had niet slechts één naam maar verschillende. Niemand kende echter zijn werkelijke naam. Om daar achter te komen nam Isis haar toevlucht tot een list: Elke dag vaart de zonnegod in zijn gouden zonneschip over de hemel; ‘s morgens als Chepri, ‘s middags als Ra en ‘s avonds als Atoem. Gedurende deze reizen wordt hij steeds ouder tot hij uiteindelijk door de hemelgodin Noet wordt opgeslokt, zodat hij ‘s nachts in de onderwereld komt waar hij weer jong wordt om ‘s morgens weer als Chepri opnieuw te worden geboren. Op die manier ontstaat een eeuwig terugkerende cirkelgang van de zon.

‘s Avonds als de zonnegod oud wordt, kan het gebeuren dat zijn mond slap wordt en hij speeksel verliest. Dit speeksel ving Isis op, mengde het met wat aarde en vormde er een slang van. In de mythe wordt dat met de volgende woorden beschreven:¹³

‘Een goddelijke ouderdom liet zijn mond verslappen,
en liet zijn speeksel op de aarde druppelen.
Zijn speeksel viel op de grond;
dat veegde Isis op met haar hand, samen met wat aarde,
die eraan kleefde.
Daaruit vormde zij een toverslang
en maakte die naaldscherp.
(...)

Die legde Isis op de kruising
waar de grote god elke dag langskwam
volgens de wens van zijn hart
door zijn beide landen (Egypte).

(...)

Als iedere dag volgde hij het pad,
toen beet hij toe, de toverslang.
Een vreselijk brandend vuur brak in hem uit,
en de slang kroop weg in het struikgewas.
De goddelijke godheid deed zijn mond open,
en zijn majesteitelijke stem drong door tot in de hemelen.
Zijn goddelijke negenheid [enneade] riep: ‘Wat is er?,
wat is er?’

En de goden vroegen: ‘Wat is er aan de hand? Wat is er
aan de hand?’

Hij vond zijn stem echter niet
om daarop te antwoorden.

Zijn lippen trilden,
en al zijn ledematen schokten.

Het gif had zijn lichaam doordrongen
zoals de Nijl, om zich heen grijpend, het land
overstroomt.

Toen de grote god zijn moed bijeengegaard had
riep hij naar zijn gevolg:
‘Kom mij te hulp, jullie die uit mijn lichaam zijn
voortgekomen,
jullie goden, die uit mij zijn ontstaan.
Ik wil jullie laten weten, wat er is gebeurd,
iets pijnlijks heeft mij gestoken.
Mijn hart kent het niet,
mijn ogen hebben het niet gezien.
Ik ken het niet,

het komt niet voor bij alles wat ik heb geschapen.
Ik heb nog nooit een pijn ondervonden als deze,
en er is niets pijnlijker dan dit.

(...)

Het is geen vuur,
het is geen water.

Toch brandt mijn hart, en trilt mijn lichaam hevig,
over al mijn ledematen heb ik kippenvel.

(...)

Het is geen vuur,
het is geen water.

Maar ik ben kouder dan water
en ben heter dan vuur.

Mijn hele lichaam baadt in het zweet,
terwijl ik toch beef.

Mijn blik is niet vast en ik kan niet zien,
de hemel trilt voor mijn gezicht als in de zomertijd.

Toen sprak Isis tot Ra:

‘Zeg mij je naam, mijn goddelijke vader,
want een man waarvan de naam in een betovering
weerklinkt, zal leven.’

Vervolgens vertelt hij haar alle namen die al bekend zijn, en
die verhalen van zijn vele daden als scheppergod:

‘Ik ben het, die de aarde heeft gemaakt en de bergen
heeft gevormd en schiep wat erop is.

Ik ben het, die het water deed ontstaan,
zodat de hemelkoe ontstond.

Ik ben het, die de stier heeft gemaakt voor de kudde
koeien,

zodat de liefdesvreugde in de wereld kwam.

Ik ben het, die de hemel heeft gemaakt en de geheimen
van de beide horizonten,

zodat de zielen van de goden daarin wonen.

Ik ben het, die de ogen opent zodat het licht wordt;
die zijn ogen sluit, zodat het donker wordt.

Op wiens bevel de vloed van de Nijl verder stromen,
wiens naam de goden echter niet kennen.

Ik ben het, die de uren schept, zodat de dagen worden.

Ik ben het, die de jaarindeling maakt en de
jaargetijden schept.

Ik ben het, die het levende vuur maakt,
om de werken... te verschaffen.

Ik ben Chepri in de ochtend en Ra in de middag,
en 's avonds ben ik Atoem.

De werking van het gif echter werd minder,
en de grote god voelde zich niet beter.

Toen sprak Isis tot Ra:

'Je (geheime) naam is niet bij die, welke je me hebt
genoemd,

noem mij die naam, dan zal het gif verdwijnen!

Want een man wiens naam uitgesproken wordt, zal
leven.'

Toen sprak de majesteit van Ra:

'Leen mij je oor, mijn dochter Isis,

opdat mijn naam uit mijn lichaam overgaat in het jouwe.

De meest goddelijke onder de goden heeft hem
verborgen,

zodat mijn ruimte groot zal zijn in de bark van
miljoenen.

Wanneer hij (de naam) de eerste keer eruit komt,
uit mijn hart,

dan zeg ik hem ook aan mijn zoon Horus.

Maar bindt hem eerst door een goddelijke eed,
die je hem op zijn beide ogen laat zweren.

5 De betekenis van de naam

In de mythe van de zieke zonnegod klinkt de vraag naar de oorsprong van ziekte. De enige godin die in staat is de zonnegod te bevrijden van zijn lijden, is Isis, die immers ook de veroorzaker is van zijn ziekte. Zij kan hem echter pas genezen, nadat hij zijn naam heeft genoemd. Wat de geheime naam van de zonnegod is, komen we in de mythe niet te weten. Wel weten we dat er geheime kennis aan Horus is doorgegeven.¹⁴ Horus is de zoon van Isis, die zich verbindt met de farao, in wie hij in feite opgaat, om de staat in wijsheid en volgens de wil van de goden te besturen. Men kan dus zeggen dat het geheime goddelijke weten is doorgegeven aan de mensen. In de mythe vernemen we dat dit weten echter aan een eed is gebonden, zodat er geen misbruik van gemaakt zal worden, maar dat er gebruik van gemaakt zal worden zoals de goden het wensen.

De mythe laat enkele overeenkomsten zien met het Bijbelse scheppingsverhaal waarin ook een slang voorkomt. Deze verleidt Adam en Eva tot het eten van de boom van kennis. Ook hier staat het aspect van de wil tot weten voorop en de daarmee samenhangende macht: door het inzicht verkrijgt de mens zelfstandigheid en wordt autonoom ten opzichte van God en ‘zondert’ hij zich van hem af. ‘Zondigen’ betekent immers niets anders. Overigens lezen wij in de Bijbel niets over een verwonding van de godheid, alleen maar over de gevolgen voor de mensheid: namelijk ziekte, leed en dood.

De voorstelling van de grote almachtige scheppergod als ernstig ziek, rillend van de koorts, bibberend en zwetend om hulp roepend, kan voor de in de christelijke traditie opgegroeide mens best godslasterlijk lijken. Voor de Egyptenaren echter was het vanzelfsprekend dat alles wat de mens kon overkomen zich al eerder in het rijk van de goden had afgespeeld. Op het moment dat er zoiets als een slang die de godheid niet kent, wordt geschapen, die hij zelf niet in het leven heeft geroepen maar die wel uit hem voortkomt, en waarover hij als gevolg daarvan geen macht heeft, wordt de ordening van de geestelijke wereld verstoord. Dan ontstaat de ziekte, allereerst in de geestelijke wereld, niet in de aardse, en is het de godheid die als eerste lijdt. Een gevolg daarvan is de ‘zonde’.

Ziekte begint aldus in de geestelijke wereld. Deze treft echter ook de aardse wereld, want als de zon zijn loop niet kan volgen, kan er ook geen leven zijn. Als de aardse wereld dus ‘geheeld’ moet blijven dan is het de taak van de mens ervoor te zorgen dat de goddelijke wereld dat eveneens blijft. Daarvoor draagt de mens, gebonden aan de godenwereld door een gelofte, een eed, de verantwoordelijkheid.

Het is dus niet zo dat alleen de goden voor de mensen zorgen; als hij zijn aardse macht in dienst stelt van hogere krachten, zal de mens net zo voor de goden zorgen. Frank Teichmann schrijft: *Goden en mensen zijn in Egypte nog niet van elkaar gescheiden, zij kennen elkaar, bepalen elkaar wederzijds en zorgen voor elkaar*.¹⁵

Deze innige samenhang tussen goden en mensen wordt weergegeven door ‘Ma’at’. Ma’at wordt dikwijls afgebeeld als een vrouw en zij is representatief voor de ‘goddelijke wereldordering’. De goden gaven haar aan de mensen en de farao was er verantwoordelijk voor dat Ma’at op aarde doorgevoerd werd. In de cultus werd dat weergegeven door

het aanbieden en laten opstijgen van Ma'at; zij moest steeds opnieuw teruggeven worden aan de goden.

'Het wezen dat bemiddelt tussen de sfeer van de goden en de wereld van de levenden is 'Ma'at'. Zij staat in het zonneschip en leidt het op zijn weg (van Ma'atj, voeren, leiden). Wij kunnen haar naam alleen maar vertalen door omschrijvingen als waarheid, gerechtigheid, juiste ordening. Zij is de levenslucht van de goddelijke en natuurlijke wereld. Want de kosmos is goed geordend, elk levend wezen heeft daarin de plaats die hem toekomt en voert er zijn overeenkomstige opgave op de juiste wijze in uit. Op bijna alle afbeeldingen komt haar verbondenheid met het leven naar voren doordat zij het levensteken draagt. De koning kent Ma'at en hij heeft de opgave haar hier op aarde actief te laten worden, dat wil zeggen, het aardse leven volgens de wetten van de goddelijke wereldordering in te richten. In de cultus spiegelt deze plicht van de farao zich in het aan de goden 'aanbieden' en 'laten opstijgen' van Ma'at. Wat uitging van de goden, wordt door de 'verwerkelijking' van Ma'at op aarde teruggegeven aan de goden – een wereldbeeld waarin de mensen dienen om de plannen van de goden te realiseren.'¹⁶

Keren we terug naar de mythe. Daarin staat: 'Een man leeft, wiens naam wordt uitgesproken.' Voor de Egyptenaar was de naam van grote betekenis. Hij stond voor de kern van de mens, die eeuwig is:

'Ook als je dood bent, leeft je naam toch.'¹⁷ Belangrijke mensen hadden langere namen, waarin hun titel en ambt tijdens het leven opgenomen was. In een graf in westelijk Thebe treffen we bijvoorbeeld een naam aan: 'De erfprins en graaf, de hoogst begunstigde, bekend als heer van de beide landen, schrijver van de koning, koninklijk opperhoofd Amen-em-hat, genaamd Soerer, de rechtvaardige.'¹⁸

Om te verhinderen dat de naam in de vergetelheid zou raken werden talloze voorzorgsmaatregelen getroffen. In het Rituaal van de Opstanding (het Dodenboek) staat een spreuk ‘zodat de betrokkene zich in het dodenrijk zijn naam herinnert: ‘Ik heb mijn naam geplaatst in het Boven-Egyptische heiligdom, ik herinner me mijn naam in het Beneden-Egyptische heiligdom in die nacht dat de jaren geteld en de maanden berekend worden.’¹⁹

En over farao Oenas wordt geschreven: ‘U gaat niet ten onder, u gaat niet ten einde. Uw naam leeft verder bij de mensen, uw naam krijgt betekenis bij de goden.’²⁰ De tweede naam van de farao, die hij bij zijn kroning ontvangt, bevatte naast de naam Horus, vanaf de 5e dynastie (2520-2360 voor Chr.) ook die van Ra en wijst dus op een relatie met de zonnegod.

In de gehele Oudegyptische geschiedenis is er maar één farao geweest, die de moed had eigenhandig zijn naam te veranderen: Achnaton (1352 - 1336 voor Chr.). Hij heette oorspronkelijk Amenophis IV. Door deze naamsverandering wordt al een gevoel van individualiteit tot uitdrukking gebracht, dat we volop terugzien in zijn revolutionaire vernieuwingen.²¹ Dit individuele handelen kwam echter voor de tijd van het Oude Egypte te vroeg en het was onvermijdelijk dat het moest mislukken, een uiterst tragische gebeurtenis.²²

Maar wat heeft het nu te maken met de ‘geheime’ naam van de zonnegod als zodanig? Wat voor hem geldt, geldt ook voor de mens. Hij kan alleen genezen worden, als ‘zijn naam wordt uitgesproken’, dat wil zeggen dat er een geheime verbinding gelegd wordt met zijn geestelijke oorsprong en daardoor ook met de door de goden gegeven opgave, die uitgedrukt wordt door zijn naam. Een mens echter, die zijn geestelijke afkomst de rug toekent en zijn naam niet kent, loopt gevaar. Hoe

meer hij de verbinding verliest met de goddelijke wereld, hoe meer hij het gevaar loopt, overheerst te worden door de 'slangenkrachten'. Die zijn nu in staat hem te verwonden en te vergiftigen en hem daardoor ziek te maken.

De slang is het symbool voor aardse slimheid en macht, in zekere zin 'kleeft' geen ander dier met zijn lijf zo sterk aan de aarde als hij. Aan de andere kant is het zo dat het dier zich regelmatig kan 'verjongen' doordat hij in staat is zijn huid af te werpen. Daarom was het de opdracht van de doktoren de slangenkracht te bedwingen, te benutten, en in dienst te stellen van hogere krachten zodat het gif van de slang geen dodelijke, maar een heilzame uitwerking heeft.

Ook de cobra, de uraeusslang, die elke farao als hoofdversiering draagt, symboliseert deze bedwongen en in hogere dienst gestelde kracht van de slang. Overal in het Oude Egypte komen wij de slangensymboliek tegen. In de Dodenboeken en de boeken voor gene zijde die men in het graf meegeeft aan de gestorvenen, duikt de slang steeds weer op, die zowel beschermende als vernietigende aspecten kent. Als Ouroboros, de slang die zich in de staart bijt, is hij een symbool van voortdurende vernieuwing.

6 De val van Osiris

We hebben gezien hoe de ziekte door de list van Isis in de wereld komt, vooralsnog alleen in de geestelijke wereld. Met het ontstaan van de slang begint de mens aan zijn ‘afdaling’ in de aardse wereld.

De mythe van Isis en Osiris diept dit onderwerp uit. Hierin is oorspronkelijk Osiris, de broer en echtgenoot van Isis, de goddelijke heerser op aarde die tot zegen van de mensheid regeert. Maar Osiris heeft een tegenspeler: zijn broer Seth (in het Grieks Tyfoon) die hem uit de weg wil ruimen. Heimelijk meet Seth de lengte van Osiris en hij laat een mooie rijk versierde kist maken. Vervolgens geeft hij een groot feest, waar buiten Osiris ook veel andere gasten aanwezig zijn. Men bewondert de prachtige kist en ieder wil hem wel graag hebben, maar Seth belooft hem aan diegene die precies in de kist past. Dat is uiteraard Osiris en als hij erin ligt, sluit Seth de kist af en werpt hem in zee. Als Isis het hoort is haar ontsteltenis groot. Ze gaat onmiddellijk op zoek en uiteindelijk vindt ze hem in de buurt van Byblos, waar de kist aangespoeld is. Er is een boom omheen gegroeid. Ze brengt de kist terug naar Egypte, maar opnieuw wacht Seth hem op. Nu hakt hij het lichaam van Osiris in veertien stukken die hij door heel Egypte verstrooit. En alweer is het Isis die door haar liefde voor Osiris gedreven, door Egypte trekt en de veertien stukken uiteindelijk samenvoegt.

Volgens de overlevering van Plutarchus begraaft zij de stukken elk op de plaatsen waar zij ze vindt. Op deze manier ontstaan de individuele gouwen van Egypte; elke gouw zag

Afbeelding 3:

De vereniging van beide landen door Horus en Seth.

Op de sokkel van de troon van Sesostri 1, in het Museum voor Egyptische Oudheden te Caïro.

men als één ledemaat van Osiris. De Egyptische staat als geheel was bij wijze van spreken het lichaam van Osiris. In andere overleveringen vernemen we dat Isis de delen heeft samengevoegd. In de vorm van een valk is zij toen op de fallus van de gemummificeerde Osiris gaan zitten om zijn zaad te ontvangen waarna zij hun zoon Horus baarde. Osiris is sindsdien geen heerser meer over de aarde, maar heerser over de doden in de onderwereld. Horus wordt in plaats van Osiris regent over de levenden.

Hier horen we op beeldende wijze hoe de fysieke mens geleidelijk ontstaat, en zich voegt naar de wetmatigheden van tijd en ruimte, een wereld van het meet- en weegbare. Osiris wordt opgemeten en in een kist opgesloten. Is er een meer passend beeld voor het fysieke lichaam van de mens? Daarbij komen de delende, versnipperende krachten van Seth, die het groeiende bewustzijn van de mens representeert. Het denken verbrokkelt de waarnemingen tot begrippen, waardoor de mens de wereld 'be-grijpt'. Dit is niet bedoeld als waardeoordeel maar is slechts een schildering van een ontwikkeling van de mens tot vrijheid.

Vanaf het moment dat Osiris regeert in het dodenrijk wordt zijn zoon Horus door Seth achtervolgd en vechten zij verbitterde conflicten uit. Hoewel Seth gezien wordt als vijand van Horus, heeft hij toch een noodzakelijk recht van bestaan. Seth en Horus zijn met elkaar verbonden en verenigen de 'twee landen' waaruit Egypte bestaat (afb. 3). Joachim Spiegel schrijft over Oenas, een farao uit de 5e dynastie dat de koning als een directe incarnatie van de beide rijksgoden Horus en Seth verschijnt. 'Volgens de hier geldende mythische voorstelling heeft het conflict waarin zij elkaar verwonden, de dood van de koning veroorzaakt. Hun verzoening en

genezing bewerkt dienovereenkomstig zijn genezing van de dodelijke kwaal en vormt op die manier de basis voor zijn wederopstanding.²³ De Egyptische koning wordt zowel tijdens zijn leven als zijn dood voortdurend bedreigd door de op deze wijze in de teksten van het Oenas-ritueel aangegeven innerlijke spanning. En toch creëert hij tegelijkertijd juist daardoor die ongelofelijke mythisch-magische geestelijke veerkracht die alle gebieden bestrijkt van het wereldbeeld van zijn tijd. Net zoals de dynamiek en scheppingskracht van de Egyptische cultuur door alle tijden heen juist berust op zijn structureel bepaalde innerlijke tegenstrijdigheid.²⁴

Overigens overwint in de mythe Horus meestal omdat hij door zijn moeder Isis wordt beschermd. Isis is namelijk tegen haar broer opgewassen, zij is zelfs veel slimmer dan hij, en het lukt haar steeds weer hem erin te laten lopen. Zij heeft echter nog een ander veel doeltreffender wapen dan schranderheid: haar liefde. Onvermoeibaar is zij als het erom gaat wat door de Sethkrachten wordt gescheiden, weer samen te voegen. Zij vertegenwoordigt de genezende kracht van diegene die in staat is steeds weer het geheel in het oog te houden. Isis is de grote godin van de genezing in Egypte.